

Калчакеев К.Б.

КӨЗКАМАНДАР ОКУЯСЫ

Калчакеев К.Б.

ИСТОРИЯ КОЗКАМАНОВ

K.B. Kalchakeev

HISTORY OF KOZKAMAN

УДК: 82:398/1

«Көзкамандар окуясы» деген илимий макалада “Манас” эпосунун төрт вариантынын сюжети салыштырылып изилдөөгө алынды. (С. Каралаев, С.Орозбаков, Жусуп Мамай, Тоголок Молдо) Мында классикалык варианттын жазгыч манасчылардан өзгөчөлүктөрү окшоштуктары, жалпылыктары далилдүү мисалдар аркылуу анализденди.

Негизги сөздөр: эпос, окуя, той, тууган, баатырлар, манасчылар.

В научной статье “История Козкаманов” четыре варианта эпоса “Манас” сопоставлены и взяты на исследование (С.Каралаев, С.Орозбаков, Жусуп Мамай, Тоголок Молдо) Здесь проанализированы через достоверные примеры, своеобразия, превосходства, общность классических и письменных вариантов манасчи.

Ключевые слова: эпос, история, праздник, богатыри, манасчи.

In this scientific article “History of Kozkaman” the four variants of “Manas” are compared and taken into story (S.Karalaev, S.Orozbakov, Jusup Mamai, Togolok Moldo). Pecoliarity, similiary and the common character of classical and written variants of manaschy are analised in the article through reliable resources.

Key words: epic, history, holiday, heroes, the famous.

“Көзкамандар окуясы” “Манас” эпосунда урунттуу мотивдерден. Сагынбай Орозбаковдун вариантында 2-китептин акыркы беттеринде Көзкамандардын балдары, алардын Манаска жасаган көрөлбастыктары кара сөз түрүндө берилет. Оогандын каны түлкү Манас Каныкейге үйлөгөндөн көп өтпөй катаган, тейит урууларына кордук көрсөтүп, кан кошойдун уулу Аликейни набыт кеиришет. Кордук көргөн уруулардын суранычы боюнча Манас жардамга барат. Манас талаадан Үсөндүн балдарынын көчүнө (көзкамандын) туш болот. Оогандыкар менен болгон чабышта Түлкүнүн бир тууганы Акун колго түшөт. Акун менен Манас достошуп, анын сунушу боюнча эки эл жарашат. Жарашып эле тим болбой Көкөтөйдүн уулу Бокмурун Түлкүнүн кызы Канышайды жактырып, Манас менен Түлкү бел кудага айламанат. Манас кудалап жүргөндө Көзкамандардын көчү келип Каныкей ардактап тосуп алат. Туугандын топурагы алтын деп Манас жаңы келген Көзкамандарга той өткөрөт. Каныкей Көзкамандан тарагандарынын Манаска болгон көрөлбастыгы, түрү суук экендиктери тууралы айтса да, баатыр аны эч бир этибарга албайт.

Бул бөлүмдө Манас Таласка көчүү жөнүндө элине кайрылып, эл, жалпы журт муну колдойт. Андан удаалаш эле Байжигит Алтайга көчүү жөнүндө

сунуш айтып, калайык бир ооздон макулдугун беришет. Журттун колдоосуна кубанган Байжигит ажырашпак той жасоону көздөйт. Окуянын жүрүшүндө Ногойдун бир тууганы Шыгайдын уулу Жапак тууралуу сөз болот. Жапак көрсө кытайлар кыргызды чилдей таратканга көп аракеттерди көрө баштаганда Шыгай Алай тарапка сүрүлүп, Алоокенин Коңурбайы менен чогу өсүп, чогу жашаган тура. Андыктан, Жапак Байжигиттин тоюна даярдык көрүп жатып, Алымбекти Коңурбайга жөнөтүп, Манасты экөөлөп колго түшүрөбүз, – деген пикирлерин билдирет. Алооке Алымбектин сөзүнүн Жапакты шылдыңдап, “Анын Манаска алы жетпейт, андан көрө бүт Кытайды чабалы” – деп Манасты көкүтсүн деген колдоо жүргүзөт. Кытайга барганда Жапак ичтен, Коңурбай сырттан беттешсе, Манастын айла-сын кетирсе болот дейт. Байжигиттин тоюу башталып, Жапак Манаска баш ийбей чыр чыгарат. Көкчөгөз (Көзкамандын чоң уулу) киши колдуу болуп өлөт, той тарап, Манас Таласка келет.

Ат-Башыга барып жан сактаган Көзкамандын балдары Манаска уу берип өлтүрүүнү көздөп, өз ара кенеш курап. Үсөн Манасты жигиттери менен коноктоп, Көкчөгөз (Көзкамандын чоң уулу) киши колдуу болуп өлөт. Манас аттанаарда кымызга уу кошуп ичирет. Меңдибай Көкчөгөздөрдүкүнө баратып, Тазбаймат менен Бозуулга тамагына сак болууну эскертет. Конокто ууга кеткен Серек, Сыргактан башкасы бүт ууланат. Эс учунан таналбай турган Манаска даай албай Көкчөгөздүн балдары өз ара чатакташып, эки жаатка бөлүнүп чырга айланат. Тополоңдон пайдаланган Бозуул Манасты качырат (ууланган Манасты душмандан далдалайт). Артынан андыган Көкчөгөз Манасты Аккелте мелжеп атат. Жарадар болгон Манас зоодон кулайт. Кызыр ата кырк чорону учуруп, Тогуз-Торонун бир аймагына алып барып таштайт. Көкчөгөз элин дүрбөтүп, башка жакка көчүүгө, жер которууга чакырат. Уудан келаткан Серек менен Сыргак жылкы айдаган баладан болгон чырды угуп, Манасты таап, эс алдырып дары беришет. Каныкей түшүндө Манасты кочкор сүзгөнүн көрүп, чочулап, мурдатан камдап жүргөн буюм-тайымдарын үңкүргө катат. Көкчөгөз Таласка көчүп келип, калкты жыйнап, Мазаке деген адамга “Манас өлдү”, – деп жар чакыртат. Эл ишенбей Мазакени шылдыңга алат. (Элде ошондон улам “Мазаке кылбачы” деген лакапка айланат). Каныкейге киши чаптырып, “Көкчөгөз Каныкейге үйлөнөт”, – деген сөз таратат. Каныкей жуучуга барган (Меңдибай менен Мазакени) адамдарды кууп

жиберет. Көкчөгөз Манастын айлын чаап, жакындарын чилдей таратып, Каныкейди короо кайтаргып, тамак берилбесин деп буйруйт. Көкчөгөз элди тозутуп Манастын дүйнө-мүлкүн талайбыз деп жатканда Манас, Серек, Сыргактар келип, окуянын чоо-жайын байкаганга Көзкамандын балдары баатырлардын дайнын угуп, өз ара алдастап бирин-бири бычактап жан беришет. [С.Орозбаков, Манас; Фрунзе, “Кыргызстан”, - 2-китеп. 1980-439-440-б.]

Саякбай Каралаевдин “Манас” эпосунда да, Манас Каныкейге үйлөнгөндөн кийин Көзкамандар окуясы тууралуу айтылат. Мында Эсенкан журт жыйнап “Манас оңой жоо эмес, аны эптеп алдап, өлтүрбөсөк, кытайга кыйын болот. Кимде-ким Манасты өлтүрүп келсе, алтын таажы кийгизем, калмак менен манжуунун бир чоң кандыгын беремин”, – деп жар салат. Калың эл тунжурап: “Манаска катылган жан аман калчу эмес эле, Көзкаманды балдары менен Манас каршы коёлу, бир эптесе ушулар аны ийдирет”, – деп бүтүмгө келишет. Ошентип, Көзкаман менен Көкчөгөз, Желтийбес, Чандаяк, Орозон бешөө Манасты өлтүрүп, башын кесип келмек болуп, Эсенканга ант берет. Көзкаман Манаска кат жолдойт: “Чоң атаң Орозду өлүп, балдарын туш тарапка бөлгөндө, биз калмак-кытай тарабына ооп, кара кытай маңжуунун баласын багып, далай кордук көрдүк. Эми бозуп-тентип күн кечирүүдөбүз. Тууганым Манас өзүңсүң, туугандык кылып күтүп ал”. Алардын арам оюн билбеген Манас атсызына күлүк мингизип, тону жогуна тон жаап, аялы жогун үйлөп, ар-бирине өзүнчө үй тигип, сандаган мал, алтын-күмүш берип, сый күтөт.

Көкчөгөз Манасты түшүп өлсүн деп үйүнө кырк аркан бою ор каздырат. Көзкаман бал тилин салып кырк жыл ачытылган ууну аракка кошуп ичиртип жиберет. Уу мээге тээп, көзү ала-чакмак болгон Манастын башын Көзкамандын тогуз уул, Көкчөгөздүн тогуз уулу тегеректеп кесип алмакчы болот. Көзү сүзүлүп жыгылганы турган Манастын капталынан кара чаар кабылан чамынып, чолок чаар көк арстан бет алдынан камынып, карааны миң кишидей болуп көрүнөт. Манас көзүн жумса чапмай болуп, көзүн ачса артка кетенчиктеп туруп калышат. Манас ошондо Бакай, Алманбет, Чубак баштаган кырк чоросун, Каныкейди ойлоп өзүнчө арман кылат. Көкчөгөз, Көзкамандар Манасты өлдү деп ордонун кароолчуларын өлтүрүп, казынаны талап жүктөп, Акаярды орго салышат. Кыргыз чал Манастын акыбалын алгачкылардан болуп билип, Акаярды ордон бошотуп, кырк чоро кырчылдашып Көзкамандар жеңилүүгө учурайт. [Оторбаев Б.К., Манас таануу. 1-китеп. Бишкек-2012. 27-28-78-б.]

Ал эми Жусуп Мамайдын вариантында “Көкчөгөздүн Манасты атышы” [-149-168-б.] “Алманбеттин Көкчөгөздү өлтүрүшү, Айчүрөккө

бел куда болушу” [Жусуп Мамай. Манас. Кыргыз элинин тарыхый эпосу. Шинжиан эл басмасы. 233-238-б.] деген бөлүмүндө Көзкамандын балдарынын Манасты көрөлбастыгы ырааттуу сыпатталат.

Саякбайдын вариантында Эсенкан Көкчөгөздү Манаска тукурса, Сагымбайда Шыгайдын уулу Жапак Алоокенин Коңурбайы экөөлөп Манасты өлтүрүүнү Көкчөгөзгө сунуштайт. Ал эми Жусуп Мамайдын вариантында Коңурбайдын көрсөтмөсү менен Көзкаман Жакыпка келет. [Жусуп Мамай. Манас. Кыргыз элинин тарыхый эпосу. Шинжиан эл басмасы. 2004. 151-б.] Коңурбай Көзкаманды чакыртып, - “Жакыпка коңшу бол дейт. (Жакып Алайда жүргөндө) кан Жакыпты тирүү болсо темир торго салып кел, болбосо жалгыз башын кесип кел”, - деп катуу тапшырма берет. “Жакыптын уулу Манасты, жалгыз сага суратам, Алтымыш уруу Алашты, Көкчөгөзгө беремин” [Жусуп Мамай. Манас. Кыргыз элинин тарыхый эпосу. Шинжиан эл басмасы. 150-151-б.]

Кан Жакып өрлүктөп Көзкаманга бара. Манас Каныкейди да, Манас тосуп ал деп жөнөтөт. Окаянын сүрөттөлүшүндө Көкчөгөз Манаска каршы экенин, ага уу берип өлтүрүү алардын башкы милдети, максаты болгонун ачык билдирет. “Катыны менен Көкчөгөз, кемпири менен Көзкаман, төрт эле киши бир үйдө, биз көчүп мында келгени, Манас бир да келбеди, Чылап койгон уу турат, келсе суна бергени”. [Жусуп Мамай. Манас. Кыргыз элинин тарыхый эпосу. Шинжиан эл басмасы. 152-б.] Жусуп Мамайда бул эпизоддор Коңурбай, Каныкей, Көзкамандардын өз ара сүйлөшүүлөрү диалог түрүндө сыпатталып, бири-бирине болгон мамилелери ачык берилет. Маселен: Каныкей “Арак эмес чай ичет, шектүү адам дагы ичпейт. Чакырсаң да ал келбейт, Манас эмес мен ичпейм”. Ал эми Көзкаман: Кимдер издеп табалат, уулум сендей мергенди, тосуп туруп атып сал, Башын кесип алалы, Каңгайга кетип калалы, - деп уулдарына арам оюн билдирүү аркылуу Манаска болгон ачык душмандыгын бекемдеп жатат.

Жусуп Мамайда Эр Манас Ооганды жеңип, Кашкарга жол тартып келатканда кырк чоро жолдо дүрбү салып отуруп эки караандын бири Көкчөгөз экенин тааныйт. Алманбет, Күлдүрдүн уулу Алыбай, Мажик, Сыргак болуп Көкчөгөздү колго түшүрөт. Капсалаңды Эр Мажитке айдатып, Алты палбанын аркага колун байлатып, Жаркенге Малабекке каматып, зынданга салат. Көкчөгөздү Манаска көрсөтүп, тирүүлөй ичин жардырып итке салып беришет. [Жусуп Мамай. Манас. Кыргыз элинин тарыхый эпосу. Шинжиан эл басмасы. б 233-334] Көзкамандар окуясы Тоголок Молдонун вариантында берилбейт.

Рецензент: д.филол.н., профессор Байгазиев С.О.